

Anmeldelse: Gyldendals Synonymordbog

Af Lars Trap-Jensen

Gyldendal har udsendt en synonymordbog i serien af velkendte røde ordbøger og har dermed lukket et hul i sortimentet der længe har ventet på at blive fyldt. Den er udkommet som trykt ordbog, på cd-rom og indgår desuden i Gyldendals sortiment af abonnements-baserede netordbøger. Værket er i handlen til en vejledende pris af 299 kroner uanset om man vælger papirordbogen eller den tilsvarende cd-rom, mens et års abonnement til netordbogen koster 99 kroner – eller 49 kroner hvis man er studerende. I denne omtale er det et trykt eksemplar der er modtaget til anmeldelse.

Der er tale om en ordbog af vanligt anlæg for serien: 535 sider i trespaltet format, hvoraf den alfabetiske del udgør tæt på 100 %, idet omteksterne klares med titelblad, kolofon og en oversigt over andre titler i ordbogsserien samt en kvart sides forord. Indersiden af for- og bagperm rummer henholdsvis brugernøgle og forkortelsesoversigt. Den eneste meddelelse om værkets indhold befinder sig på bagsiden, hvor det oplyses at ordbogen rummer 35.000 opslagsord, 190.000 synonymer og 25.000 emnemarkeringer og fagområder. Det er ærgerligt at forlaget ikke ofrer bare nogle få sider på at oplyse om de redaktionelle principper og valg ordbogen bygger på. Man har tilsyneladende det credo at den slags er der ingen der læser – selvom synspunktet mig bekendt ikke er bekræftet af undersøgelser.

Med den valgte størrelse og pris ønsker Gyldendal, forståeligt nok, at tage konkurrencen op med de eksisterende synonymordbøger på markedet. De nærmest sammenlignelige produkter er synonymordbøgerne fra Politikens (2006), Aschehougs (2004) og – af lidt ældre dato – Schultz' forlag (8. udgave fra 1992). I forhold til disse placerer Gyldendal sig pænt, med et indhold der så rigeligt kan matche konkurrenterne, og med en pris der kun ligger 100 kr. over fx Politikens, er prisen pr. side bestemt konkurrencedygtig. De fleste vil umiddelbart anse ordbøger med mange opslagsord og fyldige beskrivelser for grundigere og mere nyttige end små og tynde ordbøger. Om det også gælder synonymordbøger, er dog et spørgsmål der godt kan fortjene en ekstra overvejelse.

Jeg antager at der er almindelig tilslutning til den opfattelse at synonymordbøger næsten udelukkende bruges til produktion: Man overvejer en formulering, men finder den ikke helt træffende og griber derfor til synonymordbogen i håb om dér at finde den rigtige nuance. Et velegnet opslagsord i en synonymordbog må derfor som udgangspunkt opfylde to grundlæggende betingelser: Det skal være et ord som brugeren med rimelighed kan tænkes at have "lige på tungen", og det må være et ord som har mindst ét synonym. Begge disse betingelser halter det indimellem lidt med i denne ordbog.

Selvom det naturligvis er umuligt at vide hvilke ord den enkelte bruger har lige på tungen, er det alligevel rimeligt at gå ud fra at de ord som brugerne vælger at slå op, hører til deres aktive ordforråd, mens de ord de mangler, mere sandsynligt tilhører det passive. Med andre ord: Opslagsordene bør tilhøre det centrale og etablerede ordforråd, mens de anførte synonymer kan tilhøre både det centrale og det mere perifere ordforråd.

Set i det lys er der medtaget mange besynderlige opslagsord: Min fantasi rækker ikke til at forestille mig en konkret brugssituation hvor nogen finder på at slå op under *halvdamask*, *hydriade*, *husartrøje*, *lipomatose* eller *polypioni* for at finde et passende synonym de ikke

lige kan komme på, for ikke at tale om *håndskrifttyder*, der har 0-forekomst på nettet og i alle gængse korpora og heller ikke kan slås op i nogen anden ordbog jeg har konsulteret. Min første tanke var at redaktionen dels har vendt basen om og gjort synonymerne til opslagsord, dels udnyttet forlagets eksisterende baser og brugt indholdet dérfra som lemmakandidater, idet fx 'håndskrifttydning' optræder som synonym til *grafologi* i Gyldendals Fremmedordbog. Den sammenhæng ser der da også ud til at være i nogle tilfælde: Både *lungebetændelse* og *pneumoni* findes på alfabetisk plads med det andet ord som synonym, og det samme gælder *mellemhjerne* og *diencefalon*. Men der er langtfra tale om en konsekvent fremgangsmåde, vel ikke engang den normale. I andre tilfælde kan kun det almensproglige ord slås op: *Dialektleksikon* er opslagsord, mens synonymet 'idiotikon' – fornuftigvis efter min mening – ikke er. Og i en del tilfælde, vel de fleste, kan kun nogle af synonymerne slås op, mens der til gengæld kan optræde nye synonymer som ikke findes i den artikel der var udgangspunktet. *Hydriade* har således synonymerne 'undine', 'vandnymfe' og 'Zygoptera', mens opslagsordet *undine* giver synonymerne 'vandnymfe', 'havfrue', 'najade' og 'nereide'. Det er svært at få øje på et egentligt princip.

Den anden betingelse, at opslagsordene må have mindst ét synonym, er også mere problematisk end man måske skulle tro. I en synonymordbog kan man naturligvis ikke forlange at ethvert synonym skal udpege nøjagtig samme genstand eller fænomen som opslagsordet. Synonymordbogen er en specialordbog der forudsætter at brugeren har kompetence på modersmålsniveau, og denne forventes derfor at være fortrolig med ordforrådet og betydningsnuancerne mellem ordene. Man må nødvendigvis operere med et bredt synonymbegreb og stille sig tilfreds med at synonymerne blot skal være paradigmatiske udskiftelige med opslagsordet i en eller anden kontekst. Det betyder at det er i orden også at bringe fx nærsynonymer, overbegreber og underbegreber til opslagsordet. På den anden side er der en grænse for hvad der med rimelighed kan kaldes synonymer. Er det fx i orden at behandle fremmedsproglige ækvivalenter som synonymer? Eller forkortelser og symboler? De fylder nemlig godt op på lemmalisten i Gyldendals Synonymordbog, og jeg kan ikke lade være med at spørge mig selv hvem der mon har gavn af det. Opslagsordet *godnat* består fx af synonymerne 'bonsoir', 'buonanotte', 'felice notte' og 'felicissima notte', *goddag*² af 'bonjour' og 'buongiorno'. Hvorfor mon lige disse sprog, spørger man uvilkårligt, og hvorfor finder man så ingen romanske ækvivalenter til *hallo*, *ja* og andre udråbsord?

Biologiske ord forsynes med den systematiske latinske betegnelse, fx har *brændenælde* betegnelsen 'Urtica dioica' som synonym, *laurbærtræ* har 'Laurus nobilis' og *sankthansorm* har 'Lampyrus noctiluca' – i alle tre tilfælde er den latinske betegnelse det eneste synonym og dermed eneste eksistensberettigelse for opslagsordet. Den slags ord er der mange af. Omend det ikke er nær så udbredt, kan man ovenikøbet støde på den omvendte praksis: at den latinske betegnelse er opslagsord, mens den danske betegnelse er eneste synonym. Det gælder opslag som *Borussia* og *Bohemia* med synonymerne 'Preussen' og 'Bøhmen'. Man får her igen den mistanke at redaktionen har valgt at overtage en række nemt tilgængelige oplysninger fra eksisterende baser for derved at indlemme en større mængde opslagsord uden at tage stilling til om det er oplysninger der imødekommer et brugerbehov. I samme retning peger at fx samtlige grønlandske bynavne kan slås op med deres ældre danske betegnelse som synonym. Det gælder derimod ikke andre, ellers parallelle par som Gdansk-Danzig, Kaliningrad-Königsberg og Talinn-Reval eller Mumbai-Bombay, Siam-Thailand og Dahomey-Benin. I forbifarten undres jeg over at man har valgt at gøre den grønlandske betegnelse til opslagsord og den danske til synonym. Danskernes kendskab til grønlandsk taget i betragtning forekommer det omvendte mere oplagt.

Tilsvarende overvejelser ligger måske bag beslutningen om at medtage en række forkortelser og symboler som opslagsord, oftest som henvisningsartikler, fx *cm* se centimeter, nogle gange dog som selvstændige artikler, fx *cl* 'centiliter'. Løsningen med henvisning kan undre da der ellers er påfaldende få henvisninger i ordbogen i sammenligning med Politikens og Aschehougs synonymordbøger, og lige netop disse henvisninger er ikke de mest oplagte da der ikke er nogen pladsbesparelse forbundet med at fjerne ordet "se". I andre tilfælde tillades til gengæld en overordentlig stor mængde redundans for at undgå at henviser. Eksempelvis er *grape* og *grapefrugt* alfabetiske naboer, men de har alligevel begge fået selvstændige artikler med kun det andet ord som synonym foruden det latinske 'Citrus paradisi'. Et andet eksempel er *kvabtorsk*, *kvaj*, *kvajhoved* og *kvajpande* der alle står på samme side. Alligevel anføres begge artikler med de samme 37 synonymer gentaget – ligesom det er tilfældet med de øvrige synonymer der nævnes.

Man kunne tro at forklaringen skulle findes i den omstændighed at redaktionen ikke har skelnet mellem præsentationen i den trykte bog og i de digitale udgaver, og at artiklerne derfor altid var symmetriske. Den mistanke bliver dog hurtigt gjort til skamme, for i mange andre tilfælde er der forskel på hvilke synonymer der bringes. *Øl* behandles således i to homografartikler med hver to betydninger og i alt 44 synonymer, mens synonymet *pilsner* klares med én artikel og fire synonymer. Man kan med andre ord ikke vide om der er mere at hente ved at slå op under et af synonymerne; her må man prøve sig frem. Noget tilsvarende så vi med eksemplerne *vandnymfe* og *undine*.

Man efterlades altså med et noget ujævnt indtryk af lemmalisten. Der er for mange overflødige opslagsord som savner leksikografisk begrundelse, men som måske er taget med fordi de har været lige ved hånden, fx de mange biologiske ord med kun et latinsk navn som synonym (fra Encyklopædien?). Hvis vi ser bort fra forkortelser og symboler, er der usædvanlig få henvisninger, og det kan umiddelbart siges at være en fordel. Sammenligner man med konkurrenterne, hvor op mod halvdelen af alle opslagsord er henvisningsartikler, slipper man hos Gyldendal for konstant at blive sendt videre rundt i værket. Men prisen er enten en overordentlig stor redundans, sådan som vi så det med eksemplet *kvaj*, eller at henvisningerne bliver implicite, som i eksemplet *øl*, hvor brugeren ikke kan vide hvor hovedartiklen står hvis de slår op under eksempelvis *bajer* eller *pilsner*: Selvom *øl* er blandt synonymerne i disse artikler, er der ingen synlig markering af at brugeren kan finde et langt fyldigere udvalg af synonymer i denne artikel.

Heller ikke de pædagogiske henvisninger er der ødslet med. Den der prøver at slå op under de – fuldt korrekte – former *cerberus*, *cricketbold* eller *krasbørstig*, går forgæves, og det er egentlig synd når der faktisk er artikler for de officielle dobbeltformer *kerberos*, *cricketbold* og *kradsbørstig*. Dog er heller ikke dette noget konsekvent princip, for der henvises eksempelvis fra (den unormerede form) *box* til *boks*, fra *kikke* til *kigge* (9 linjer derfra) og fra *resurse* til *ressource* (på samme side). Endelig kan dobbeltformer nogle gange også stå som synonymer: under *glosar* optræder dobbeltformerne *glosarium*, *glossar* og *glossarium* som synonymer, og (den nu uofficielle) *rostbøf* står som synonym under *roastbeef* (og omvendt).

Bogens layout fortjener ros. Der bruges ikke flere typografiske virkemidler end højst nødvendigt, hvilket giver en rolig og behagelig læsning. Opslagsord står altid med fed og med en sansserif-skrift, mens synonymer altid er sat i ordinær. Tilbage er en mere uensartet restgruppe af oplysninger der står i kursiv: sublemmaer, ordklasseangivelse, grammatiske

angivelser (*pl., sg.*), angivelse af fagområde, betydningsglosser samt sprog- og stilmarkører. Som regel fungerer det uproblematisk; undertiden skal man dog holde tungen lige i munden når man støder på en stilmarkør i parentes: Betyder (*dial.*) at opslagsordet er dialektalt, eller går det på synonymet? Kun placeringen før eller efter synonymet viser det, og det kan godt være svært for brugeren at fange.

Et større betydningsmæssigt skel markeres med betydningsnumre. Det giver en klarere disposition af artiklen og er en velkommen erstatning for den tidligere konvention om at bruge semikolon mellem større betydningsskel. Denne praksis ses stadig hos Schultz, mens både Aschehoug og Politiken ligesom Gyldendal har indført betydningsnumrene. Det er dog ikke altid betydninger i traditionel forstand der adskilles; det kan også være forskelle i stilleje. Artiklen *hals* har fx de faglige synonymer under nummer 1 og de dagligdags betegnelser under 2. Andre gange er der ikke foretaget betydningsopdeling selvom synonymerne betydningsmæssigt ligger langt fra hinanden, fx *hvede*: 'hvedeknop, hvedeøl'. Antallet af synonymer lader heller ikke til at være afgørende: *gnaven* indeholder 41 synonymer uden betydningsopdeling trods så forholdsvis forskellige synonymer som 'sær', 'misfornøjet' og 'edderspændt'.

Det er svært for denne anmelder at afgøre hvornår opslagsord behandles som homografer og hvornår som betydninger af samme lemma. Den eneste konsekvente fremgangsmåde lader til at være at forskellige ordklasser udløser flere artikler. Forskellig etymologi udløser som regel ikke flere artikler: Der er kun én artikel for *anker* ('skibsanke', 'ølanke' og 'muranker') og *bisse* ('bølle' og 'tand'), men to for *bremse* ('nødbremse' og 'klæg') og *balle* ('halmballe' og 'endeballe'). Forskellig bøjning udløser nogle gange flere artikler, fx *gran* ('træ' og 'korn') og *spand* ('beholder' og 'hestepar'), andre gange ikke, fx *oplade* ('få strøm' og 'hæve stemmen'). Omvendt finder man eksempler hvor samme bøjning og etymologi udløser homografartikler fx *large* ('gavmild' og 'stor tøjstørrelse') og *reklame* ('markedsføring' og 'annonce'). Alt i alt er det noget forvirrende for leksikografen, men i praksis næppe noget der vil genere den almindelige bruger voldsomt.

I samme afdeling hører ordningen af synonymerne. Princippet er som regel alfabetisk, hvad der kan være et udmærket princip. Men det går galt i lidt for mange tilfælde til at man kan tro at det er en tilfældighed. Det er som regel de sidste synonymer i en artikel der af uforklarlige grunde står uden for alfabetiseringen. *Ånd* afsluttes med 'umulius, ærkefjols, tåbe'; *åbenlys* med 'åbenbar, utilsløret, flagrant' og *iværksætter* med 'organisator, skaber, igangsætter'. Det virker som om en form for restgruppe står udenfor alfabetiseringen. Nogle sjældne gange er der slet ingen alfabetisering, men synonymerne står i tilsyneladende tilfældig orden, fx *kysse*: 'snave, kissemissе, møsse, gnave' og *pik*²: 'tissemand, lem, penis, mandslem, fallos, dildo'. Jeg er ude af stand til at gennemskue hvorfor.

Når man anmelder en ordbog – eller for den sags skyld andre værker – kommer manglerne og de kritisable løsninger næsten uundgåeligt til at dominere. De velvalgte og velfungerende artikler kan derimod hurtigt afhandles nogle få linjer, og derfor er det mig magtpålgende at understrege at ordbogen også rummer mange oplysende og brugbare artikler. Når det samlede billede skal gøres op, er konklusionen derfor ikke helt så negativ som man kunne forledes til at tro. Der er ganske vist mange skønhedspletter og en del uforståelige beslutninger, som jeg i mangel af gennemskuelige forklaringer kun kan opfatte som sjusk. Jeg har forsøgt at fremhæve de mere systematiske, men der er også en del enkeltstående iagttagelser der peger i samme retning. Jeg har bl.a. noteret at *halvfætter* har synonymet 'grandfætter,

mens 'grandkusine' ikke optræder under *halvkusine*; at 'fisse' står opført to gange under *kusse*; at *pilsner* er markeret som *madl.*, mens *øl* har markeringen *drikkev.*, en betegnelse man i øvrigt kigger forgæves efter i forkortelseslisten. Men mange af fejlene kan brugeren jo sagtens læse hen over. At der fx er taget mange leksikografisk unødvendige opslagsord med, betyder ikke det store, ja ikke noget overhovedet for den der vælger en elektronisk udgave og derfor slet ikke ser de pågældende artikler. Andre kritisable beslutninger vil ikke blive bemærket. Fordelingen mellem betydningsnumre og homografartikler er fx næppe noget der har almene brugeres bevågenhed, og hvis bare de når frem til det ønskede opslag, er katastrofen til at overse. Når der nu faktisk også er mange udmærkede artikler, er det derfor vigtigt at have proportionerne i orden når den endelige dom afsiges. Jeg mener at Gyldendals Synonymordbog har potentialet til at blive en god ordbog, men det kræver at der ydes en ekstra redaktionel indsats, dels med de leksikografiske principper, dels med finpudsningen af de enkelte artikler. Hvis Leda-Nyt opererede med karaktergivning, ville vi lande blødt på tre hvide svaner.

Lars Trap-Jensen
Ledende redaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
ltj@dsl.dk